

Croatica XXIII/XXIV (1992/1993) – 37/38/39

Izvorni znanstveni članak

Oksana Timko

FONETSKI I FONOLOŠKI OPIS RUSINSKOGA JEZIKA¹

UDK 808.3-4

Zadatak je ovoga članka da objasni položaj pojedinih fonema unutar fonološkog sustava rusinskoga jezika, koje je uspostavljen metodom opozicija, da uz poznavanje mjesta i načina tvorbe glasova utvrdi razlikovna obilježja, ali istovremeno i da uspoređi dva sustava i istakne neke nedoumice i nedosljednosti u dosadašnjim opisima.

---

¹ Ovaj rad je samo dio neobjavljene diplomске radnje koja je obranjena na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 30. lipnja 1992. godine, na Odsjeku za fonetiku.

Rusinski jezik

Rusini su se na svoje najjužnije slavensko područje – Vojvodinu, doseljavali u dva vala: polovicom XVIII. i XIX. stoljeća iz oblasti mađarskih županija (županija u sastavu ugarskoga dijela carstva), tj. iz onih područja koja su danas u sastavu Mađarske, Slovačke, Poljske, Ukrajine i Rumunjske. Naselili su se prvo u Bačkoj, a zatim i u Srijemu. Poslije su se počeli seliti i u Hrvatsku, posebno u sela oko Vukovara i u sam Vukovar. Danas ih najviše ima u Vojvodini i u Hrvatskoj,² gdje je rusinski službeno priznat kao poseban jezik. Bio je priznat kao poseban jezik i u Kraljevini SHS i u SFRJ, u kojoj je bio jedan od pet službenih jezika Vojvodine. To mu je omogućilo ravnopravno sudjelovanje u životu pokrajina i razvijanje polifunkcionalnosti.

Mjesto rusinskoga jezika u porodici slavenskih jezika, njegova genetska srodnost s pojedincima od njih, još nije točno određeno. Sama činjenica da se na području s kojega su se Rusini doseljavali susreću tri različita slavenska jezika – slovački, poljski i ukrajinski – koji pripadaju dvama različitim skupinama slavenskih jezika, utjecala je značajno i na sam rusinski jezik, ali nisu znanstveno definirani odnos i uloga istočno-slavenskih (ukrajinskih) i zapadnoslavenskih (poljskih i slovačkih) osobina u rusinskome jeziku. Postoje tri teorije: po prvoj je rusinski standardiziran zapadnoukrajinski dijalekt, po drugoj je rusinski standardiziran istočnoslovački dijalekt, po trećoj je teoriji rusinski standardiziran prijelazni govor između istočnoslovačkoga i zapadnoukrajinskoga.³ To se može objasniti time što je rusinski jezik ipak siromašan lingvističkim opisima, iako se kao nastavni jezik u školama upotrebljava povremeno već od XVIII. stoljeća.

Prva rusinska škola počela je s radom već 1751. godine, odmah po doseljenu. Od 1918. godine rusinski je jezik bez prekida nastavni jezik u školi. Godine 1919. osnovana je prva nacionalna i kulturna ustanova: Rusinsko narodno prosvjetno društvo, koje izdaje kalendar, novine, dječji list. Prva *Školska gramatika* izdana je 1923. godine, a ozbiljniji standardološki priručnici izlaze sedamdesetih godina: pravopis 1971, rječnik 1972.).

Kao osnova za uspostavljanje standarda poslužio je bačko-srijemski govor, ali se jezično planiranje i sama standardizacija oslanja na ukrajinski standard, tako da je preuzeta i ukrajinska ćirilica, prilagođena rusinskome jeziku.⁴ Pisma se razlikuju samo po dva znaka, tako da se Rusini i Ukrajinci koriste i istim pisaćim strojevima za oba jezika. Naime, iako su se Ukrajinci na južnoslavensko područje doselili znatno kasnije, krajem XIX. stoljeća, i to u Bosnu i Hercegovinu, oko Banja Luke i Prijedora, veze između njih i Rusina brzo su se uspostavile.⁵

---

² Laboš, 1979, str. 9–12.

³ Tamaš, 1983, str. 9–23.

⁴ Kočiš, 1978, str. 16–20.

⁵ Laboš, 1979, str. 243–279.

Očuvanju rusinskoga jezika posebno pomaže činjenica da je na tome jeziku omogućeno školovanja od vrtića do fakulteta – u tri osnovne škole izvodi se nastava na rusinskome, a u osam je rusinski fakultativni predmet. Postoji samo jedna srednja škola s nastavom na rusinskom jeziku. Na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu Odsjek za rusinski jezik nosilac je standardiziranoga jezika i njegova daljeg usmjeravanja.

Danas se Rusini pokušavaju što više međusobno povezati, uspostaviti veze u kulturi, obrazovanju i znanosti. Kako Rusini u drugim zemljama do sada nisu imali takve mogućnosti standardiziranja jezika i školovanja na vlastitom jeziku, ta suradnja postaje sve čvršća.

Fonemi rusinskog jezika

Metoda opozicije

Jedan je od načina utvrđivanja fonemskog sustava nekog jezika i metoda opozicije.

Uspoređivanje svih fonema međusobno pokazalo je da nisu svi pojednako česti, odnosno da se javljaju samo u određenim vrstama riječi.

U rusinskom jeziku naglasak je fiksiran, uvijek je na pretposljednem slogu,⁶ tako da on ne može imati razlikovnu funkciju. Ne postoji fonološka razlika između dugih i kratkih vokala.

Slogotvorni mogu biti samo vokali (osim u tuđicama: ansambl, debakl, masakr..., ali one su rijetke).

Iz popisa minimalnih parova rusinskog jezika⁷ može se izvući nekoliko činjenica.

1. za parove / ʒ / – / tʲ / – / ʒ /, / z / – / tʲ / – / z / i / ʒ / – / tʲ / – / ʒ / nisu pronađeni primjeri;
2. za sljedeće parove pronađen je samo po jedan primjer
/ tʲ / – / f /, / t /, / s /, / h /, / ʁ /, / nʲ /, / j /
/ dʲ / – / j /, / ʒ /, / g /
/ ʒ / – / nʲ /, / p /, / ʒ /, / š /, / v /;
3. za parove / dʲ / – / tʲ / – / dʲ / minimalni su parovi nađeni samo u imenima ili su navedeni neminimalni odsječni parovi;

⁶ Kod višesložnih riječi naglasak je uvijek na pretposljednem slogu: литература /literatūra/ literatura, година / ģ o ʒ ina/ sat, карсель /karselʲ/ stolac.

Kod jednosložnih se riječi naglasak nalazi na jedinom slogu: день / z enʲ/ dan, сон /sɔn/ san. Ako jednosložna riječ dobije prefiks, naglasak prelazi na njega: нѣтъ /xtò/ tko – хѣтъ /xìxtò/ nitko, стѣя /stàc/ stajati – прѣстѣя /prèstac/ prestati. Ako ispred jednosložne riječi dođe proklitika naglasak prelazi na nju, jer su tada naglašena riječ i proklitika jedna naglasna cijelina: прѣз день /prèz z enʲ/ preko dana, при нас /prì nas/ kraj nas.

⁷ Popis se nalazi u neobjavljenoj diplomskoj radnji, a ovdje je, zbog duljine, izostavljen.

⁸ Babić, 1991, str. 426.

4. u nemogućnosti da se nađu pravi primjeri, za neke su se foneme morali upotrijebiti uzvici, imena, tuđice, arhaizmi. Najčešće su to bili fonemi /t'/, /d'/, /ʒ/ i /f/.

Svakako, najbolji su, upravo idealni primjeri, domaće, veoma česte riječi iste vrste koje se mogu lako naći u istom kontekstu

Пошол шац /pošol šac/ Otišao je sijati.

Пошол жац /pošol žac/ Otišao je žnjeti.

Ovakvi su parovi rijetki i uglavnom samo s najčešćim fonemima u svom sustavu.

Manje su vrijedni primjeri za koje je malo vjerojatno da se mogu naći u istom kontekstu.

Najmanje su poželjni primjeri tuđice, dijalektizmi, riječi iz dječjeg govora, arhaizmi, poetizmi, uzvici... Oni su rubni dio rječnika u jeziku.⁸

Činjenica da su upravo ovakve riječi uzimane kao primjeri za pojedine foneme, i to samo za /t'/, /d'/, /ʒ/ i /f/, kao i činjenica da upravo za fonem /t'/ i nisu pronađena tri primjera, govori da i oni sami imaju rubnu ulogu u fonemskom sustavu. Uglavnom se nalaze u posuđenicama.

Međutim, kao što se /f/ u svim slavenskim jezicima, osim u tuđicama, javlja i u onomatopejama, ili kao rezultat glasovnih promjena, tako su se i ostali glasovi proširili i preko granice tuđica. Fonemi /t'/ i /d'/ uglavnom se javljaju u riječima ukrajinskog porijekla (дієслово /d'ijeslovo/ glagol, тілесни /t'ilesni/ tjelesni, a zbog svoje mekoće (palatalnosti) koriste se i za hipokoristične tvorbe (дідо /d'ido/ djed, Петьо /pet'o/ Peća, Petar). Fonem /g/ nije u svim položajima prešao u /r/, posebno ne uz vokalsko r: тарговец /targovec/ trgovac, диргоніц /dirgon'ic/ drhtati. Fonem /ʒ/ i je rijedak: джмуркац /žmurkaц/ namigivati, джидж /dižʒ/ kiša.⁹

Ove činjenice objašnjavaju razloge zbog kojih za ove foneme parovi ili nisu pronađeni, ili su iz rubnog područja, ili je pronađen samo po jedan primjer. Ako se lista minimalnih parova i popuni, tj. ako se i pronađu novi primjeri, oni će vjerojatno biti iz rubnog jezičnog područja.

Podjela glasova po tvorbenim osobinama

Glasovi se mogu podijeliti prema:¹⁰

⁹ Pešikan, 1980, str. 9. – 33.

¹⁰ Podjela glasova napravljena je prema Kočiš, 1974, i Pešikan, 1980. Zbog malobrojne literature i rijetkih fonetskih opisa rusinskog jezika, postoji neujednačenost u određivanju mjesta, ali i načina tvorbe pojedinih glasova. Problem se javlja kod određivanja mjesta tvorbe glasa [r]. Oba ga autora svrstavaju među velarne frikative. Koristeći se kontrastivnom metodom, ali i uspoređujući podjelu glasova u drugim slavenskim jezicima, u ukrajinskom – Panějko, 1950, i u slovačkom – Pauliny, 1968, odlučila sam svrstati ga među faringalne frikative.

Taj problem postoji i inače u drugim slavenskim jezicima – Babić, 1991, stoga bi u daljem istraživanju trebalo utvrditi jesu li ta dva načina izgovora –

I mjestu tvorbe:

1. dvousnjeni ili bilabijali	p b m
2. zubnousnjeni ili labiodentali	v f
3. nadzubni ili alveolari	l r
4. zubni ili dentali	t d n s z c ʒ
5. tvrdonepčani ili palatali	č t' ʒ d' š ž j l' n' i e
6. srednjonepčani	a
7. mekonepčani ili velari	k g h o u
8. grleni ili faringali	ħ

II vrsti zapreke:

1. samoglasni ili vokali	i e a o u
2. prijelazni ili poluvokali	j
3. nešumni ili sonanti	
a) približni ili aproksimant	v
b) bočni ili likvide	l l' r
c) nosni ili nazali	m n n'
4. suglasni ili konsonanti	
a) tjesnačni ili frikativi	s z š ʒ f h ħ
b) sliveni ili afrikate	c ʒ č ʒ
c) zatvorni ili okluzivi	p b t d t' d' k g

Podjela glasova po akustičkim osobinama

Definicija fonema kao skupa razlikovnih obilježja omogućuje da se uz pomoć određenog broja akustičkih osobina opiše svaki glas.

Najpoznatija su dva sustava razlikovnih obilježja. R. Jakobson i M. Halle tvorci su klasičnog ili strukturalističkog sustava, a nešto kasnije N. Chomsky i M. Halle uspostavljaju generativni sustav.

Opis glasova rusinskog jezika po oba sustava omogućuje da se bolje uoče njihove međusobne razlike, ali i da postanu očigledniji nedostaci unutar dosadašnjih opisa samog fonološkog sustava.

Strukturalistički sustav razlikovnih obilježja koristi manji broj opozicija.

veralni i faringalni frikativ – varijante izgovora jednog fonema, ili se on dosljedno realizira samo na jedan način.

Takoder postoje razlike i u određivanju načina tvorbe glasova [t'] i [d']. Kočiš, 1974, svrstava ih među slivene, dok su kod Pešikana, 1980, tvrdonepčani zatvorni (okluzivi).

	p	b	f	t	d	c	ʒ	s	z	t'	d'	č	ž	š	ž	k	g	h	ʎ	mn	n'	l	l'	r	v	j	i	e	a	o	u			
vokalski	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	
konsonantski	+++	+++	+++	+	++++	+	++++	+	++++	+	++++	+	++++	+	++++	+	++++	+	++++	+	++++	+	+++	+	+++	+	+++	+	+++	+	+++	+		
kompaktni	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	cjeloviti
kontinuirani	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	neprekidni
difuzni	+++	+++	+++	+	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	raspršeni
stridentni	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	reski
gravisni	+++	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	tamni
nazalni	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	nosni
zvučni	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	-+-	

1. Osobine vokalnost – konsonantnost na prvi su pogled suprotne. Međutim, one se isključuju samo kod vokala, koji su vokalski i nekonsonantski, i konsonanata, koji su konsonantski i nevokalski. Sonanti imaju i zapreku u usnoj šupljini i slobodan prolaz, pa su i samoglasnički i suglasnički. Prijelazni (klizni) su glasovi nevokalski i nekonsonantski.^{11*}

2. Osobine kompaktnost – difuznost također izgledaju međusobno proturječne, međutim, uvedene su zbog vokala *e* i *o*. Oni su u odnosu na ova obilježja neutralni.

3. Prekidnost se ostvaruje stvaranjem prepreke ili tjesnaca u usnoj šupljini – tako se razlikuju zatvorni suglasnici od tjesnačnih, ili jednim ili nekoliko treptaja koji razlikuju prekidni sonant *r*, od neprekidnog sonanta *l*.¹²

Na ovako uspostavljen sustav minimalnih obilježja bilo je mnogo primjedaba. Zamjerke su se uglavnom odnosile na to da je ujedinjavano nekoliko opozicija u jedno obilježje, a u nekim jezicima one funkcioniraju kao potpuno nezavisne (npr. difuznost kod vokala visok – nevisok, kod konsonanata prednji – neprednji). Zbog toga su N. Chomsky i M. Halle uspostavili novi sustav.¹³

Obilježja se mogu podijeliti u četiri skupine:

- glavna obilježja: zvonki, slogotvorni, konsonantni;
- obilježja mjesta artikulacije: prednji, rubni, visoki, niski, stražnji, zaobljeni, nosni, lateralni;
- obilježja načina artikulacije: neprekidni, zadržana eksplozija, napeti;
- obilježja izvora: zvučni, reski.¹⁴

Za opis glasovnih obilježja rusinskog jezika dovoljno je dvanaest obilježja. Neka su od njih ista kao i kod Jakobsona i Hallea.

¹¹ Jakobson, 1988, str. 30

¹² Jakobson, 1988, str. 31

¹³ Mihaljević, 1991, str. 111.

¹⁴ Mihaljević, 1991, str. 113.

Obilježja koja ne postoje kod Jakobsona:

- zvonki* – kod sonornih glasova obujam izgovornih šupljina tim je veći što im je otvor širi i što im je napetost artikulatora manja;
slogotvorni – dijeli samoglasnike od drugih glasovnih razreda;
prednji – tvore se stvaranjem prepreke ispred palatoalveolarnog dijela usne šupljine;
rubni – prepreka se tvori rubovima jezika;
visoki – ako se glas tvori podizanjem trupa jezika iznad razine koju zauzima u neutralnom položaju;
niski – tvore se spuštanjem tijela jezika ispod neutralnog položaja. U hrvatskom je ovo obilježje relevantno samo za samoglasnike, u rusinskom je, zbog postojanja faringalnog frikativa (tjesnačnika), bitno i za suglasnike;
stražnji – glasovi se tvore povlačanjem tijela jezika iza neutralnog položaja;¹⁵
zadržana eksplozija – dijeli okluzive od afrikata, jer je kod afrikata oslobodanje zatvora postupno, dok je kod okluziva ono trenutno; ovo obilježje u rusinskom jeziku nije relevantno, uvela sam ga samo zbog razlikovanja rusinskih okluziva /t'/ i /d'/ od hrvatskih afrikata /č/ i /đ/ koji imaju to obilježje (također nije relevantno u hrvatskom), a inače se po ostalim osobinama ne razlikuju.

	p b f	t d c ʒ	sz	t' d' č ʒ š ž	k g h ŋ	mn n'	l l'	r v j	i e a o u	
zvonki	---	-----	--	-----	---	+++	+	+++	+++++	sonorni
slogotvorni	---	-----	--	-----	---	---	--	---	+++++	silabički
konsonantski	+++	++++	+	++++	+	++++	+++	+	+-	-----
prednji	+++	++++	+	-----	---	---	+-	+-	+-	-----
rubni	---	++++	+	++++	+	---	++	+	+-	-----
visoki	---	-----	--	++++	+	+++	---	+	---	+-
niski	---	-----	--	-----	---	+	---	---	---	+-
stražnji	---	-----	--	-----	---	++++	---	---	---	++
nosni	---	-----	--	-----	---	+++	---	---	---	-----
neprekidni	--	+	-----	+	---	++	---	+	---	+++++
										kontin.

Premda postoje razlike u sustavima razlikovnih obilježja između Jakobsona i Chomskog, na sam opis one nisu presudno utjecale.

Najbitnije je razlika nastala pri opisu faringalnog frikativa [ʁ]. Prema Jakobsonovom sustavu glasovi [h] i [ʁ] razlikuju se samo po jednom obilježju – zvučnosti. Prema sustavu koji su uspostavili Chomsky i Halle,

¹⁵ Mihaljević, 1991, str. 114.

oni se razlikuju i po tome što je [h] visok, a [ħ] nizak, dakle razlikuju se po tri obilježja: visoki, niski i zvučni. Budući da tim glasovima mjesto tvorbe nije isto: [ħ] je faringal, a [h] velar, pomoću generativnog sustava razlikovnih obilježja bolje su oslikane njihove međusobne razlike.

Ovaj sustav obilježja omogućuje i usporedbu /t'/ i /d'/ s hrvatskim /ć/ i /đ/, Jakobson nije uveo obilježje koje bi to omogućavalo.

Zaključak

Ovaj članak je pokušao ukazati kako na nedostatke u dosadašnjim opisima rusinskog jezika, tako i na neke nedoumice u opisima pojedinih glasova prisutnih i u drugim slavenskim jezicima.

Pokazalo se da nisu svi fonemi podjednako učestali i da se dio njih pojavljuje samo u određenoj vrsti riječi, najčešće tudicama, arhaizmima, uzvicima... To se može objasniti time da i sami ti fonemi imaju rubnu ulogu u fonemskom sustavu rusinskog jezika.

Fonetska analiza je istaknula razlike i nedostatke u dosadašnjim opisima. Uspoređivanje strukturalističkog opisa razlikovnih obilježja i generativnog pokazalo je da generativni opis većim brojem opozicija pruža veće mogućnosti ne samo za sam opis pojedinih glasova, nego i za njihovo bolje međusobno razlikovanje. Na taj način je moguće da se pojedini glasovi, koji su po strukturalističkom opisu minimalni parovi, razlikuju po više osobina, što pruža precizniju sliku njihove akustičko-artikulacione realizacije.

Dalja istraživanja trebalo bi usmjeriti kako prema uspoređivanju fonološkog sustava rusinskog jezika s fonološkim sustavima drugih slavenskih jezika tako i prema još iscrpnijim i preciznijim opisima samog jezika.

LITERATURA

- Babić, Stjepan, Dalibor Brozović, Milan Moguš, Slavko Pavešić, Ivo Škarić, Stjepko Težak, *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb 1991.
- Babić, Zrinka *Slogovna struktura hrvatskoga književnog jezika*, Jezik XXXVI, str. 65–71, 123–128, 133–146, Zagreb 1989.
- Chomsky, Noam, *The Sound Pattern of English*, New York 1968.
- Jakobson, Roman, Morris Halle, *Temelji jezika*, Zagreb 1988.
- Kočiš, Mikola M, *Граматика руского языка и Фонетика, Морфология, Лексика*, Novi Sad 1974.
- Kočiš, Mikola M, *Лингвистични работи*, Novi Sad 1978.
- Kočiš, Mikola M, *Правотис*, Novi Sad 1980.
- Kristal, Dejvid, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd 1988.
- Laboš, Fedor, *История Русиньох*, Vukovar 1979.
- Mihaljević, Milan, *Generativna i leksička fonologija*, Zagreb 1991.
- Muljačić, Žarko, *Opća fonologija i fonologija suvremenog talijanskog jezika*, Zagreb 1972.

- Panejko, Oleksander, *Граматика української мови*, Augsburg 1950.
- Pauliny, Eugen, Jozef Ružička, Jozef Školc, *Slovenská gramatika*, Bratislava 1968.
- Pešikan, Mitar, *Основни структурални характеристики рускей гласовней системи*, I, Novi Sad 1980, str. 9–33. isti članak i u *Južnoslovenski filolog XXI*, str. 11–135.
- Ramač, Julijan, *Руска лексика*, Novi Sad 1983.
- Ramač, Julijan, *Словник лексики Гавриїла Костельника*, Novi Sad 1991.
- Simeon, Rikard, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb 1969.
- Škarić, Ivo, *Razlikovna obilježja*, Jezik 23, str. 1–10, Zagreb 1975.
- Škiljan, Dubravko, *Pogled u lingvistiku*, Zagreb 1980.
- Tamaš, Julijan, *Rusinska književnost*, Novi Sad 1983.
- Timko, Onufrij, *Наша писня*, Novi Sad 1989.

SUMMARY

PHONETIC AND PHONOLOGICAL DESCRIPTION OF THE
RUTHENIAN LANGUAGE

The aim of the paper was to describe the position of certain phonemes within the phonological system of the Ruthenian language, using the opposition method, and to determine their respective distinctive features. The paper compared the phonological and the phonetic systems and discussed various doubts and inconsistencies plaguing previous descriptions.

The paper is a part of an unpublished graduation thesis, defended at the Faculty of Philosophy, University of Zagreb, Department of Phonetics, on June 30, 1992.